

**ASOCIJACIJA PROSTORNIH PLANERA SRBIJE
UNIVERZITET U BEOGRADU - GEOGRAFSKI FAKULTET**

u saradnji sa

Republičkom agencijom za prostorno planiranje
Zavodom za urbanizam Grada Subotice
Ministarstvom prirodnih resursa, rudarstva i prostornog planiranja
Ministarstvom energetike, razvoja i zaštite životne sredine
Ministarstvom građevinarstva i urbanizma

**sedmi naučno-stručni skup
sa međunarodnim učešćem**

**PLANSKA I NORMATIVNA
ZAŠTITA PROSTORA
I ŽIVOTNE SREDINE**

**Zbornik radova
knjiga II**

Urednici:
Dr Miroljub Milinčić
Dr Dejan Filipović
Dr Velimir Šećerov
Miroslav Marić

Prikazani radovi učesnika sa Univerziteta u Beogradu - Geografskog Fakulteta deo su rezultata istraživanja na naučno-istraživačkim projektima pod brojevima 176008, 176017, 173038, 179035, 43007, 33039, 47006, 37010, 47014, 176019, 177023 koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

Napomena: Radovi su štampani u obliku autorskih originala, a Izdavač ne preuzima odgovornost za sadržaj istih.

Beograd, april 2013.

ZNAČAJ PROSTORNOG PLANIRANJA U FORMIRANJU EKOLOŠKE MREŽE VOJVODINE

Klara Szabados dipl.biol., Alen Kiš dipl.ing.

Pokrajinski zavod za zaštitu prirode, Novi Sad

Apstrakt: Harmonizacijom zakonske regulative Srbije iz oblasti zaštite prirode sa međunarodnim propisima, započeta je primena savremenih principa zaštite biološke raznovrsnosti. Time se povećava uloga prostornog planiranja koje koordinira sve izraženijom međusektorskom saradnjom u procesu participativnog planiranja. Uvođenje principa mudrog korišćenja prostora i prirodnih resursa, kao preduslov očuvanja i poboljšanja ekosistemskih usluga, zahteva povećanu posvećenost ekološkim principima na svim nivoima planiranja. Umesto očuvanja izolovanih prostornih celina, zaštita se fokusira na funkcionalne celine koje stvaraju ekološku mrežu. Mere za smanjenje negativnih uticaja unutar zaštitne zone, a delom i na prostorima ekoloških koridora se ostvaruju putem prostornih planova i drugih planskih dokumenata. Specifična struktura kulturnih predela u Vojvodini odlikuje se velikom rascepkanošću (fragmentacijom) prirodnih staništa. Jedna trećina staništa zaštićenih vrsta je antropogenog porekla, što ukazuje na izuzetan značaj ovih zamenskih staništa za opstanak ugroženih vrsta i za izdvajanje ekoloških koridora. Rezultati analize podataka registrovanih staništa i procene stanja nekih potencijalnih koridora ističu značaj meliorativnih kanala kao delova ekološke mreže. Umanjenje izrazitog efekta ruba moguće je jedino uspostavljanjem zaštitne zone sa adekvatnim merama ograničenja korišćenja prostora, a često postoji potreba i za formiranjem tampon pojaseva. Uređenje i korišćenje tampon pojaseva i uspostavljanje multifunkcionalnih koridora pruža mogućnost za objedinjenje interesa zaštite prirode, vodoprivrede, poljoprivrede i šumarstava, uključujući i interese lokalnog stanovništva.

Cljučne reči: ekološka mreža, ekološki koridori, prostorno planiranje, kulturni predeo, zaštitna zona

IMPORTANCE OF SPATIAL PLANNING IN THE ESTABLISHMENT OF ECOLOGICAL NETWORK IN VOJVODINA

Abstract: Modern principles in the biodiversity protection, initiated by the harmonization of Serbian nature protection related legislation with international regulations increase the importance of spatial planning in coordinating the emerging inter-sectoral cooperation during the participatory planning process. Instead of preserving isolated spatial entities, the conservation topic is changed toward protection of functional units integrated into an ecological network. Mitigation measures for negative impacts within the transition zone and partly within the ecological corridors are implemented through regional plans and other planning documents. Introducing the principle of wise use for land and natural resources, as a prerequisite to preserve and improve ecosystem services, requires increased commitment

to environmental principles at all levels of planning. The structure of cultural landscapes in Vojvodina is characterized by high fragmentation of natural habitats. One third of the recorded habitats of protected species are anthropogenic, which points out the importance of man-made habitats for the survival of endangered species and the ecological corridors delineation. Results from data analysis of registered habitats and assessment of some potential corridors stress the importance of the meliorative canals as elements of ecological network. Edge effect mitigation is only possible by establishing transition zones with limited land use possibilities, in many cases the establishment of buffer zones is required, too. The management of buffer zones, as well as the establishment of the multifunctional corridors provides an opportunity for the unification of the interests in nature conservation, water management, agriculture and forestry, including the interests of the local people.

Key words: ecological network, spatial planning, ecological corridors, transition zone, cultural landscape

OD RASIPANJA DAROVA PRIRODE DO PLAĆANJA EKOSISTEMSKIH USLUGA

Priroda je sve do poslednjih decenija smatrana izvorom neograničenih i besplatnih dobara (Gomez-Baggethun et al., 2010). Obnovljivi resursi, kao što su voda za piće ili produkti prirodnih ekosistema, često su nazivani „darovima prirode“. Tradicionalna evropska kultura prirode, u obliku prirodnih staništa i divljih vrsta, smatra bezvrednom, nečim što ulaganjem ljudskog rada treba učiniti korisnim: prašume pretvoriti u šumske kulture, stepu u oranice. Shodno ovom shvatanju, zaštita prirode se pojavila kao potreba za očuvanjem posebno atraktivnih delova prirode, slično muzejskim eksponatima, da bi ljudi mogli da uživaju u njima. Klasičan koncept zaštite prirode je fokusiran na očuvanje manjih, izolovanih delova prirode (rezervati i nacionalni parkovi), dok je preostali deo biosfere predviđen za eksploataciju po trenutnim potrebama tržišne ekonomije. Zadatak prostornog planiranja se svodi na izdvajanje i označavanje zaštićenih prostornih celina, kao i na usaglašavanje drugih razvojnih potreba sa ograničenjima propisanim režimima zaštite. Rezultat ove razvojne politike je dominacija antropogenih površina na znatnom delu naše planete, a najviše u umerenim klimatskim oblastima.

Zagađenje životne sredine, kao i posledice promena regionalnih i globalnih procesa biosfere (od kojih su najpoznatije hidrološke i klimatske promene) su podsticali jačanje legislative o zaštiti prirodnih resursa u drugoj polovini XX veka. Smanjena funkcionalnost degradiranih ekosistema odražava se na kvalitet dobara i usluga prirodnih sistema (nazvane „ekosistemске usluge“) koji direktno utiču na dobrobit ljudske populacije (Millennium Ecosystem Assessment, 2005). Od brojnih radova u kojima je procenjivana monetarna vrednost prirode, najpoznatija je sinteza grupe autora koja je vrednost ekosistemskih usluga na globalnom nivou procenila na 33 trilion (10¹²) dolara godišnje (Costanza et al., 1997). Tokom donošenja odluka u oblastima korišćenja prirodnih resursa ili prostornog planiranja ekosistemске usluge se ne iskazuju, iako prosperitet datog područja (npr. ekonomski uspeh poljoprivrede, cena vode za piće i navodnjavanje, kvalitet života u naseljima koji se manifestuje u ceni nekretnina) u velikoj meri zavisi od njih (Kicošev i Sabadoš, 2007). Ovi elementi budućeg razvoja i dugoročne ekonomske sigurnosti su najčešće ugroženi razvojnim planovima koji iskazuju kratkoročnu ekonomsku korist, ali bez monetarne procene posledica njihovog uticaja na prirodu. U nedostatku opšteprihvaćenih i brzih metoda ekonomskog vrednovanja ekoloških usluga na svim nivoima, korišćenje biosfere u skladu sa aktuelnim naučnim saznanjima, uređeno je zakonskom regulativom za zaštitu prirode i životne sredine. Međunarodni ugovori (konvencije) reflektuju prepoznatu činjenicu, da naša dobrobit zavisi od živih sistema, čije je revitalizacija veoma skupa ili čak nemoguća. Zato je potrebno očuvati značajan deo još postojećih prirodnih staništa i obezbediti dobro ekološko stanje izmenjenih staništa (CEC, 2009, Secretariat of the CBD, 2010). Usklađujući razvoj nacionalne legislative sa

savremenim tokovima, i u Srbiji je donet niz propisa koji za krajnji cilj imaju racionalnije korišćenje prirodnih bogatstava, a Strategijom održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara RS (2012) biološka raznovrsnost prepoznata je kao prirodno bogatstvo.

NOVI KONCEPTI ZAŠTITE I PLANIRANJA

potreba očuvanja prirodnih potencijala, formulisana konceptom održivog razvoja, do početka ovog milenijuma, ugrađena je u međunarodnu legislativu, sa ciljem da se promeni ukorenjeni odnos prema prirodi. Sve veći broj zemalja primenjuje procenu uticaja investicija na životnu sredinu, uz obavezu smanjenja i kompenzacije negativnih uticaja. Usled sve učestalijih klimatskih ekstrema (poplave, suše, žege) veća pažnja se posvećuje preispitivanju izbora lokacija kod investicionih ulaganja, od kojih zavise naknadni troškovi (održavanje, sanacija prostora, remedijacija i sl.). Novo strateško opredeljenje, da se prostor i prirodni resursi koriste na način kojim se postiže i održava dobro stanje i funkcionalnost u prirodnim sistemima, nije moguće ostvariti podelom prostora na, uslovno rečeno, celine „za zaštitu prirode“ i „za privredni razvoj“. Preklapanje interesa, koji se ogleda u multifunkcionalnosti prostora, zahteva viši nivo međusektorske saradnje i implementira se kroz sektorsku politiku u planove, programe i projekte. Pri tome se, primenjujući savremene metode (participativnog/integralnog) planiranja, smanjuju mogućnosti nastajanja konflikata u korišćenju prostora.

Koncept zaštite prirode takođe je prilagođen naučnim saznanjima. Umesto očuvanja izolovanih prostornih celina, zaštita se fokusira na funkcionalne celine odgovorne za ekološke procese (Jongman et al., 2004), spajajući ostatke prirodnih staništa u ekološku mrežu. Ekološka mreža je koherentni sistem prirodnih i/ili poluprirodnih predeonih elemenata koji su organizovani sa ciljem održavanja i unapređenja ekoloških funkcija, a istovremeno pružaju odgovarajuće mogućnosti za održivo korišćenje prirodnih resursa. „Jezgra“ mreže predstavljaju područja značajna za očuvanje biodiverziteta koja su međusobno povezana ekološkim koridorima, a u slučaju potrebe određuje se i zaštitna zona koja smanjuje negativne uticaje okruženja. Funkcije mreže umnogome zavise od osobina predela, ponekad su svedene, na zaštitu i revitalizaciju koridora omogućujući migraciju ugroženih vrsta između udaljenih staništa (Jongman et al., 2004). U nekim zemljama Evrope ekološka mreža obuhvata i ekološki osetljiva područja, čije korišćenje zahteva poseban pristup zbog osetljivosti geološke ili pedološke podloge, vodnih resursa ili osetljivih ekosistema. Ova područja, čije korišćenje je ograničeno radi zaštite prirodnih resursa, mogu da dobijaju ulogu ekoloških koridora ili zaštitne zone ekoloških mreža (Donald&Evans, 2006). U najširem smislu koncept ekološke mreže predstavlja alatku za ekološki dizajn i prostorno planiranje na regionalnom i lokalnom nivou (Bruszk&Nieto, 2006, Jongman et al., 2004, Mörtberg et al., 2007).

USPOSTAVLJANJE EKOLOŠKE MREŽE U SRBIJI

Još u fazi priprema Zakona o zaštiti prirode (2009/2010), kojim su definisani pojmovi vezani za ekološku mrežu, izrađena je indikativna karta ekološke mreže za jugoistočnu Evropu (Biró et al, 2006). Izdvajanjem područja za Emerald mrežu u Srbiji, u skladu sa Konvencijom o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa (Sekulić i Šinžar-Sekulić, 2010) učinjeni su i prvi koraci formiranja nacionalne mreže. Započeta je prva faza uspostavljanja ekološke mreže područja od evropskog značaja u okviru Twinning projekta „Jačanje administrativnih kapaciteta zaštićenih područja u Srbiji – Natura 2000“. Uredbom o ekološkoj mreži Republike Srbije (2010) određena su ekološki značajna područja Srbije koja čine „jezgra“ ekološke mreže i ekološki koridori od međunarodnog značaja, tako da se nadovezuju na mreže susednih zemalja i na taj način nacionalna mreža postane sastavni deo Panevropske ekološke mreže. Ekološki značajna područja, osim zaštićenih dobara, obuhvataju i pros-

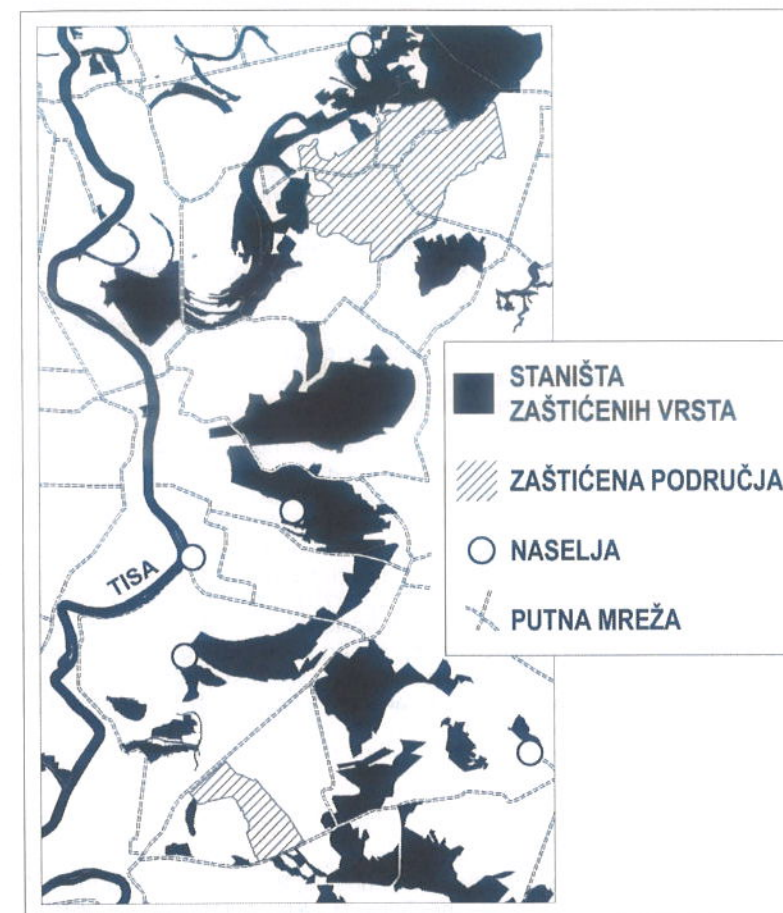
torne celine od kojih zavisi opstanak vrsta ili stanišnih tipova značajnih na nacionalnom ili međunarodnom nivou. U slučajevima, kada stanje šire okoline ima presudan uticaj na stanje zaštićenog područja, postoji mogućnost za uspostavljanje zaštitne zone. Zbog raznovrsnosti staništa u Srbiji, precizne mere upravljanja elementima mreže nisu utvrđene legislativom. Ovaj zadatak će se ostvariti posebnim Planovima upravljanja, a upravljači elemenata mreže treba da budu lokalne ili regionalne organizacije čije se delatnosti preklapaju sa očuvanjem prirodnih i blisko prirodnih staništa datog regiona. To omogućuje i uključivanje lokalnih zajednica, stvarajući mogućnosti ostvarivanja lokalnih potreba i interesa.

KARAKTERISTIKE EKOLOŠKE MREŽE VOJVODINE

Specifičnost strukture kulturnog predela u Vojvodini ogleda se u velikoj rascepanosti (fragmentaciji) prirodnih staništa (Slika 1) čiji dugoročni opstanak nije moguće bez ekoloških koridora. Oni obezbeđuju komunikaciju između područja među kojima je ranije postojala prirodna veza i, da bi odgovarali zahtevima vrsta koje ih koriste, moraju sadržati elemente staništa koja povezuju. Za povezivanje vlažnih, šumskih i travnih staništa su potrebni različiti tipovi koridora, a najvredniji su oni koji sadrže više stanišnih tipova, kao što su vodotoci. U agrarnim područjima, gde su ekološki koridori uništeni ili degradovani, neophodno je identifikovati prostorne elemente koji funkcionišu kao koridori. Najznačajniji antropogeni element ekološke mreže Vojvodine je mreža meliorativnih kanala koja, ravnomerno raspoređena na prostoru Vojvodine, povezuje većinu slatinskih i livadskih fragmenata (Szabados et al., 2011). Važni elementi koridora su i antropogena staništa, čiji visok procenat se objašnjava izmenjenom strukturom kulturnog predela regiona. Nestankom iskonskih vlažnih staništa zbog regulacije voda, značajan broj zaštićenih vrsta živi na ribnjacima, kopovima i akumulacijama. Objekti za odmor ili stanovanje bez izgrađene infrastrukture, na ekstenzivno obrađenim parcelama koje sadrže mozaik povrtarskih kultura, voćki, ukrasnih bašti, a veoma često i ostatke prirodne vegetacije, stvaraju ruralni mozaik, hranidbenu bazu i utočište zaštićenim i ugroženim vrstama.

Zaštitna zona je posebno značajna na području Vojvodine, gde je polovina utvrđenih ili potencijalnih elemenata ekološke mreže (zaštićena područja i staništa zaštićenih vrsta evidentirana u bazi podataka Zavoda), zbog male površine ili zbog nepovoljnog oblika, pod direktnim uticajem svog okruženja (Panjković i Szabados, 2012). Širina zone uticaja zavisi od prirodnih karakteristika područja, kao i od tipa i intenziteta negativnih uticaja ali najčešće se kreće između 50 i 1000 metara. Posebno su značajni uticaji aktivnosti, koje ne podležu izradi procene uticaja na životnu sredinu ali menjaju hidrološki režim (npr. kopanje jama za zalivanje ili malih ribnjaka), karakteristiku staništa (podizanje poljozaštitnog pojasa, osvetljenje obale i sl.) ili direktno ugrožavaju divlje vrste (domaće mačke i psi love divlje vrste u okolini naselja). Narušavanje pejzažnih karakteristika podizanjem objekata kao što su silosi i farme, šumske monokulture alohtonih vrsta i sl., smanjuje mogućnosti razvoja seoskog i eko-turizma. Zaštitna zona nije sastavni deo zaštićenog područja, a mere zaštite, formulisane Uredbom o ekološkoj mreži, ostvaruju se ugradnjom u planske dokumente.

Slika 1. Rascepani ostaci slatina, staništa od međunarodnog značaja, formiraju ekološki koridor između zaštićenih područja u Banatu. Položaj naselja i postojeća putna mreža ukazuje na preklapanja ekološke i infrastrukturne mreže.

PROSTORNO PLANIRANJE NA PODRUČJU EKOLOŠKE MREŽE

Sa aspekta administrativnih aktivnosti, uključujući i izradu planskih dokumenata, ekološka mreža Srbije objedinjuje znatan deo prostornih celina koje su posebno važne za zaštitu naših obnovljivih resursa. Takođe ističe prostorne celine značajne za ispunjenje naših međunarodnih obaveza sa aspekta zaštite prirode i životne sredine (harmonizacijom ovi propisi se ugrađuju u domaće propise). Iako legislativa Srbije ne poznaje pojam ekološki osetljivih područja („environmentally sensitive areas“) ovi prostori se javljaju kao područja na koje se odnosi veći broj međunarodnih ugovora. Najbolji primer su naše reke kao ekološki koridori i staništa od međunarodnog značaja, koji su istovremeno pod zaštitom kao vodni resursi (zaštite režima i kvaliteta vode) a njihovo stanje utiče i na razvoj privrednih delatnosti.

Pravi potencijali ove multifunkcionalnosti se realizuju projektima revitalizacije nekadašnjih plavnih područja i njihovim stavljanjem u funkciju povremenih ili stalnih vodnih retenzija sa odgovarajućim vegetacijskim pokrivačem, čime se objedinjuju ciljevi zaštite prirode i zaštite od poplava, očuvanje kvaliteta voda i razvoj turističko-rekreativnih potencijala (Armbruster et al., 2006). Usaglašavanjem propisa iz oblasti vodoprivrede sa Okvirnom direktivom o vodama EU, vrši se i usklađivanje regulacije voda sa zahtevima zaštite životne sredine, što otvara mogućnosti međusektorske saradnje i u Srbiji.

Značajan deo obaveza zaštite biološke raznovrsnosti se vezuje za vrste navedene na spisak međunarodnih konvencija, čime se zaštita biodiverziteta proširuje i na njihova staništa van granica zaštićenih dobara. U slučaju pokretljivih životinjskih vrsta, koje ne izbegavaju ni kulturne predele, mere zaštite moramo usmeriti na prostorne celine neophodne za opstanak njihovih populacija. Migratorni putevi i značajna staništa za razmnožavanje ili ishranu se integrišu u ekološku mrežu. Prepoznavanjem prirodnih ekoloških koridora se identifikuju lokacije njihovog ukrštanja sa mrežama infrastrukture (Slika 1) na kojima je obavezna primena tehničkih rešenja koja obezbeđuju bezbedan prelaz divljim vrstama. Mere zaštite su vezane za prisustvo vrsta, nezavisno od statusa lokaliteta sa aspekta prostorne zaštite. Prostorno definisanje elemenata ekološke mreže ne služi samo zaštiti ciljnih vrsta nego, putem prostornog planiranja, omogućuje i optimalizaciju sredstava koja se izdvajaju za zaštitu životne sredine i prirode.

Mnogi delovi mreže su ugroženi razvojnim planovima koji nude kratkoročnu ekonomski korist, ali bez temeljne procene posledica njihovog uticaja na prirodu i ekonomiju. Od brojnih primera možemo istaći proširenje građevinskih područja naselja u plavna područja vodotokova, primena ekološki neadekvatnih tipova obaloutvrda ili investicije (uključujući i depoziranje raznih tipova otpadnih materija) na slatinama, koje su pod uticajem visokih podzemnih voda. U Srbiji, kao i u ostalim zemljama regiona većina prostornih celina, ključnih za odvijanje ekoloških procesa na kojima počiva održivi razvoj društva, nalazi se u blisko prirodnom ili delimično izmenjenom stanju. Ove poslednje se odlikuju malim stepenom izgrađenosti i vrednosti objekata (infrastrukture), što pruža veće mogućnosti u kreiranju ekološki i ekonomski najracionalnijeg prostornog rešenja za njihovo mudro korišćenje. Ekološka mreža služi kao alat za identifikaciju i rezervisanje ovih prostornih celina čija vrednost nije prepoznata u procesima tranzicije i privatizacije.

LITERATURA

1. Armbruster, J., Muley-Fritze, A., Pfarr, U., Rhodius, R., Siepmann-Schinker, D., Sittler, B., Späth, V., Trémolières, M., Rennenberg, H., Kreuzwieser, J. (2006): FOWARA – Forested Water Retention Areas. Guideline for decision makers, forest managers and land owners. – Selbstverlag, Freiburg p.84.
2. Biró, E., Bouwma, I., Grobelnik, V. (eds) (2006): Indicative map of the Pan-European Ecological Network in South-Eastern Europe. Technical background document. – Tilburg, ECNC–European Centre for Nature Conservation, ECNC technical report series, p.57
3. Bruszk, A., Nieto, A. (2006): Balancing regional planning and ecological networks in the Southeast European and Black Sea Region, ECNC, Tilburg, p32
4. CEC (Comission of the European Communities), (2009): Adapting to climate change - White paper. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0147:FIN:EN:PDF>
5. Costanza, R., d'Arge, R., de Groot, R., Farber, S., Grasso, M., Hannon, B., Limburg, K., Naeem, S., O'Neill, R.V., Paruelo, J., Raskin, R.G., Sutton, P., van den Belt, M. (1997): The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature* 387:253-260.

6. Donald, P.F., Evans, A.D. (2006): Habitat connectivity and matrix restoration: the wider implications of agri-environment schemes. *Journal of Applied Ecology* 43:209-218
7. Gomez-Baggethun, E., de Groot, R., Lomas, P., Montes, C. (2010): The history of ecosystem services in economic theory and practice: From early notions to markets and payment schemes. *Ecological Economics* 69:1209-1218.
8. Jongman, R. H. G., Külvik, M., Kristiansen, I. (2004) European ecological networks and greenways *Landscape and Urban Planning* 68/(2-3):305-319
9. Kicošev, V., Sabadoš, K. (2007): Integracije zaštite prirode u perspektive održivog razvoja u Srbiji. XXXV Međunarodna konferencija: Životna sredina i održivi razvoj – *Ecologica*, posebno tem.izdanje: 76-80, Beograd.
10. Millennium Ecosystem Assessment (2005): Ecosystems and Human Well-being: Biodiversity Synthesis. World Resources Institute, Washington DC
11. Mörtberg, U.M., Balfors, B., Knol, W.C. (2007): Landscape ecological assessment: A tool for integrating biodiversity issues in strategic environmental assessment and planning. *Journal of Environmental Management*, 82/4:457-470
12. Panjković, B., Szabados, K. (2012): Stanje i perspektive zaštite prirode u AP Vojvodini u procesu evropskih integracija. Naučno-stručni skup Zasavica 2012, novembar 2012, Sremska Mitrovica. Zbornik radova str. 6-16
13. Secretariat of the CBD (Convention on Biological Diversity) (2010): The Strategic Plan for Biodiversity and the Aichi Biodiversity Targets 2011-2020 (<http://www.cbd.int/decisions>)
14. Sekulić, N., Šinžar-Sekulić, J. (2010) Emerald ekološka mreža u Srbiji, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja RS, Zavod za zaštitu prirode Srbije, Beograd str.100
15. Szabados, K., Bošnjak, T., Tucakov, M., Kicošev, V. (2011): Značaj hidrološke mreže Vojvodine za očuvanje biološke raznovrsnosti. Savetovanje «Melioracije 11», 26. januar 2011., Novi Sad. Tematski zbornik radova str. 207-214
16. Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara "Službeni glasnik RS", br. 33/2012
17. Uredba o ekološkoj mreži Republike Srbije "Službeni glasnik RS", br. 102/2010
18. Zakon o zaštiti prirode „Službeni glasnik RS» br. 36/09, 88/10